

Yunan İsyanında François Pouqueville'in Siyasî ve Diplomatik Rolü

Fatma Uygur*

Giriş

XIX. yüzyılda Avrupa'yı etkisi altına alarak imparatorlukları sarsan milliyetçilik akımı Osmanlı Devleti'nde azınlık isyanlarının temel sebebi olurken, merkezî otoritenin zayıflaması ve hoş karşılanmayan yenilik hareketleri ise kudretli âyan ve paşaların başkaldırılarının gerekçesi olarak görülmüştür. Bu bağlamda isyan eden Osmanlı paşalarıyla eş zamanlı veya mevcut kargaşadan faydalanarak ortaya çıkan bağımsızlık hareketleri Sırplarla başlamış (1804) daha sonra Rumlarla devam etmiştir.

Aydınlanma Çağı'nın fikirleri *Fransız İhtilâli*'yle vücut bularak Avrupa'da pek çok milleti etkisi altına almıştır.¹ Osmanlı topraklarında ayrıcalıklı bir *Ortodoks Rum Milleti* olarak yaşayan Rumların devlet yönetiminde yönetici² ve *Divan* tercümanlığı³ gibi gizlilik arz eden önemli görevler üstlenmelerine rağmen Rum ticaret burjuvazisi ve aydınları⁴ halkta Osmanlı karşıtı *ulusal bir şuurun* uyanmasında etkili rol oynamıştır.⁵

* Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Ankara/TÜRKİYE, fuygur@humanity.ankara.edu.tr ORCID: 0000-0001-7919-1695

1 İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasî Münasebetleri* (1789-1802), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 81-82.

2 Eflak ve Boğdan Voyvadalığı, elçilik ve tercümanlık görevi üstlenmişlerdir. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s. 108; Fenerli Rumların yöneticilik dönemi 1821'de Yunan ayaklanmasına kadar devam etmiştir. Orhan Koloğlu, "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* (Ankara, 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler), yay. haz. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1999, s. 127-135, s. 131.

3 Yabancı dil bildikleri için önemli bir görev olarak Divan-ı Hümayun'da tercümanlık ve Eflâk ve Boğdan voyvodalığı (XVIII. yüzyıldan itibaren) Fenerli Rumlara verilmiştir. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım (1789-1914), İstanbul 2010, s. 256.

4 Nicolea Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 1748.

5 "Yunanlılık fikri Rumluk fikriyle başlamıştır; Şimali Yunanistan'la Mora çevresine münhasır olan yunanlılığa mukabil Garbî-Anadolu, Adalar ve Rumeli'nin muhtelif taraflarına yayılmış olan Rumluk daha geniş bir camiadır; her ikisi de ırkî birlikten tamamen mahrumdur; bütün Rum-Yunan camiası bir mezhep ve bir dil birliğinden ibarettir." İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 104.

İçteki bu dinamikleri, fikir ve ekonomik gücü zengin Rumları, çok çeşitli propaganda ve projelerle başta Rusya⁶ olmak üzere İngiltere⁷ Avusturya ve Fransa, Osmanlıya karşı kıskırtarak ayaklanmalarını teşvik etmişlerdir. 1797 yılında *Yedi Adalar*'a⁸ yerleşen Fransa, Mısır'ı işgale giderken adalarda ve Mora'da yaşayan Rumları kıskırtmayı hiç ihmal etmemiştir.⁹ Daha sonra İngiltere'nin bu adalara 1815'te kendi himayesinde olmak üzere, Rusya'ya karşı bir hamle olarak, bağımsızlık vermesi Rumlar için bir örnek teşkil etmiştir.

Artık kendilerine her türlü siyasi desteği¹⁰ de kolayca bulan Rumlar, bağımsızlık yolunda önemli bir engel olarak görülen *Tepedelenli Ali Paşa*'nın Arnavutluk ve Yunanistan bölgesindeki hâkimiyetinin son bulmasından kısa bir süre sonra¹¹ Osmanlı toprağında Mora'da bağımsız bir *Yunan* devleti kuracaklardır.¹²

Rum/Yunan İsyanlarında Öne Çıkan *Filhelenizm*

Rum isyanları Osmanlı Devleti için, 1821 yılında patlak veren yaklaşık on yıl devam eden, önceleri iç mesele iken sonradan uluslararası boyut kazanarak¹³

- 6 Rus Çarının Fransız büyükelçisine yazdığı mesajda Fransa ile anlaşmak istediğini bunun her iki ülkenin yararına olacağını, Türklerle yapılan anlaşmaların Fransa'ya bir yarar sağlamayacağını ve Türklerin Asya'dan da atılması gerektiğini gayet açık bir dille belirtmiştir. Edouard Driault et Michel Lhéritier, *Histoire Diplomatique de la Grèce de 1821 à Nos Jours*, Tome Premier, Les Presses Universitaires de France, Paris 1925, s. 151.
- 7 Doğu'da görev yapmış eski bir İngiliz konsül Williams Eton daha 1801'lerin başında yayınladığı Osmanlı Devleti'ne dair çalışmasında Yunanlıların daha fazla Türklerin hizmetinde kalamayacağını ve çok yakında bağımsızlığın alarak Avrupa devletleri arasında yerini alacağını açıkça ilan ediyordu. Driault, *age.*, s. 55.
- 8 *Cezâyiri Seb'ai Müctemîa Cümhuriyeti* (Korfa, Pakso, Ayamavra, İtaki, Zanta, Çuka ve Kefelonya) diye adlandırılan adalar Mora'nın kuzey batısında bulunmaktadır. 1800 yılında yapılan muahedeye göre bu adalar Osmanlı Devleti'nin himayesine verilmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Arşiv Vesikalarına göre Yedi Ada Cümhuriyeti" TTK, *Belleten*, C 1, S. 3-4, Temmuz 1937, s. 627.
- 9 Bonapart Avrupa'da savaşlarla siyasi haritayı değiştirirken burada yaşayan milletleri metbûlarına karşı milliyetçilik ve hürriyetçilik fikirleriyle ayaklandırmıştır. Fatma Uygur, *XIX. Yüzyıl Fransız Seyyahı ve Diplomatı Edouard Antoine Thouvenel'e Göre Osmanlı Devleti*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara 2015, s. 98-105.
- 10 Özellikle Fransız entelijansiyasından destek almışlardır. Navarin'de henüz savaş ilan edilmeksizin yakılan Osmanlı donanması hadisesini Yunanistan'ı bağımsızlığa taşıyan kesin zafer olarak algılanmış ve bunu bütün Avrupa sevinçle karşılamıştır. Navarin'le ilgili olarak Victor Hugo (1802-1885) Yunana övgü Türke hakaratamız şiirler yazmıştır (1827). Driault, *age.*, s. 384.
- 11 Duplantis, Tepedelenli'nin bankeri Ermeni Manukoğlu'nun hayatını anlattığı eserin önsözünde bu durumu dile getirmiştir. J.N.B. Duplantis, *Vie de Karabet Manouco-oglou*, Firmin Didot, Paris 1828.
- 12 Tepedelenli vakası Yunan isyanlarını kolaylaştırıcı ve çabuklaştırıcı bir amil olmuştur. Danişmend, *age.*, s. 104.
- 13 Şerafettin Turan, "1829 Edirne Antlaşması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C 9, S. 1. 2, Ankara 1951, s. 111-151, s. 111.

toprak kaybıyla sonuçlanan sancılı bir süreçtir. Fransız basını *Rum meselesini* bir *Avrupa meselesi* olarak tanımlamış ve bu yönde yoğun bir propagandayla Rumların bağımsızlık taleplerinin adeta sözcüsü olmuştur. Bu, politik bakımdan önemli olduğu kadar *hümaniter* bir olgu olarak *aydınlanma* fikrine uygun görülmüştür.¹⁴

Filhelen¹⁵ akımın öncülerinden siyasetçi ve diplomat François René Chateaubriand (1768-1848) için sadece Yunanistan değil Yunanlılar da önemlidir. Antik harabelere duyduğu hayranlığı bu medeniyeti doğuran antik yunanlıların torunlarına da duymaktadır.¹⁶ Bu hayranlık Fransız aydınlarında Türk düşmanlığına dönüşmektedir. “*Antik Yunana karşı yarattığı barbar Türk imgesiyle tanrıça Atena'nun kutsal kentinin öcünü almaya çalışacaktır.*”¹⁷

Rumlar Osmanlı topraklarında yoğun olarak Mora, Teselya ve Ege adalarında¹⁸ yerleşik olmakla beraber başka yerlerde bulunuyorlardı. Fatih Sultan Mehmet zamanından beri Osmanlılara bağlanan Rumlar dil ve dinlerinde serbest olmuşlardır. Buna rağmen Yunanlıları isyana teşvik ederek kendilerine bir devlet vaat eden uluslararası planlar ve faaliyetler tatbik edilmeye çalışılmıştır. Eski Bizans'ı yeniden kurma hayalleri doğrultusunda Rusya-Avusturya ittifakıyla Osmanlı'ya karşı açılan savaşın (1787) temelinde bir *Grek Projesi*¹⁹ yattığı bir gerçektir. Napolyon'un Doğu seferlerinde kendisine Osmanlı'yı parçalama amaçlı

14 Constitutionnel, 10 Février 1822.

15 Soysal, “*Kadim Yunan Aşkı*”, “*Yunan Müdafii*” ifadelerini kullanmıştır. Soysal, *age.*, s. 53, 65; Aydınlanma sürecinin etkileri arasında görülen bir Helen sevgisi siyasal yapıları pek farklı olamayan Katolik Fransa ve Avusturya, Protestan İngiltere ve Hollanda, Bizans kilisesine aykırı olan Rus Ortodoksluğu aydınlarını Rum isyanlarını destekleme konusunda bir araya getirmiştir. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, yay. haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 151.

16 Napolyon döneminin ünlü siyaset ve edebiyat adamı Chateaubriand hadsiz bir şekilde Yunan halkına Türklerin zulüm ettiğini söyleyerek eserlerinde Türkleri karalama yoluna gitmiştir. Eugène Lovinesco, *Les Voyageurs Français en Grèce au XIX. Siècle*, Librairie Ancienne, Paris 1909, s. 34.

17 Arzu Etensel İldem, *Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar*, Boyut Kitapları, İstanbul 2000, s. 60.

18 Karal, *age.*, s. 107.

19 Karal, *age.*, s. 109; Danişmend, *age.*, s. 105; Bu projeyi ünlü Fransız filozof Voltaire (1694-1778) Hannibal'in projesinden daha büyük ve daha şaşkıncı bulduğunu daha 1770'lerde yazmıştır. Adolphe Potel, *Aperçu Historique des Affaires d'Orient*, Ernest Torin Editeur, Paris 1889, s. 9.

projeler de sunulmuştur.²⁰ Fransa'nın Tilsit Antlaşması'na²¹ göre Ruslarla ittifakı ve Ali Paşa'yla ilişkileri bu çerçevede gerçekleşecektir.

Yunan isyanlarını destekleyen hatta teşvik eden Fransa Kraliyet Akademi üyeleri resmi toplantılarda bu konuyu bir *Hıristiyanlık meselesi* bağlamında ele almışlar ve kamuoyunu bu yönde etkilemişlerdir.²² Hıristiyan halklar Yunanlıları bağımsızlık yolunda desteklemek zorundadır.²³ İhtişamlı ve bereketli bu topraklarda Kuran'ın kültü yerine *Homerus*'un düşsel yaratıkları hüküm sürmelidir. *Pericles*'in²⁴ *Akropolis*'ini²⁵ yöneten kötü bir paşa, *Marathon*²⁶ tarlalarında ve *Fokida*'da²⁷ kamp kuran yeniçeriler, *Mantine* harabelerinde uyuyan, *Epaminondos*'dan²⁸ bihaber paşa, bütün bunlar *Hıristiyan âleminin* ruhunu incitmiştir.²⁹ Bu bir tarafta dinî motiflerin öte yandan politik çıkarların varlık savaşıdır. Eğer Yunanlılara yardım edilmez ise Yunan adı yeryüzünden silinecek ve *Hıristiyanlık* büyük bir *utanç* içinde kalacaktır.³⁰

Bu bağlamda, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni sarsan önemli olaylardan biri

- 20 Napolyon'a sunulan *Kodrika Muhtırası* olarak bilinen en kapsamlı bölme projesidir. Napolyon'un buna bigâne kalmadığı hatta aracı durumunda olduğu ve Rumları kıskırttığı bir gerçektir. Berkes, *age.*, s. 122.
- 21 L. Damin, *La paix de Tilsitt, ode à Sa Majesté l'empereur des Français, roi d'Italie et protecteur de la Confédération du Rhin*, 1809, Paris; Driault, Edouard, *Napoléon'un Şark Siyaseti Selim-i Sâlis, Napoléon, Sébastiani ve Gardane*, (Mütercim: Köprülüzâde M. Fuad, Çeviriyazı: Selma Günaydın), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 253; Bignon, Louis, *Histoire de France sous Napoléon: deuxième époque, depuis la paix de Tilsitt, en 1807, jusqu'en 1812*. Tome 7, Chez Firmin Didot Frères Libraires, Paris 1838, s. 31, 186, 360,
- 22 Bütün Hıristiyan âlemi hangi gerçeklerle Yunan meselesiyle ilgilenmelidir şeklinde bir soruya coşkulu bir cevap hazırlayan ve sunan üye Yunan kelimesini dahi kutsal kabul etmiştir. Philippe Benoît, *Réponse*, Lyon 1927.
- 23 Burada Yunan halkı değil Hıristiyan haçlı birliği söz konusudur. Driault, *age.*, s. 151.
- 24 Perikles (M.Ö.494-429), antik Yunanda Atina'da asil, asker, devlet adamı ve komutandır.
- 25 Akropolis, Atina'da idari, askerî, dinî yapılardan müteşekkil büyük mimari ve tarihî yapılar.
- 26 Atinalılarla Perslerin M.Ö. 490'da yaptıkları Marathon savaşlarından adını almıştır.
- 27 Fokida, Yunanistan'da yerleşim yeridir.
- 28 Epaminondos, Thebaili M.Ö. 418-362 yılları arasında yaşamış bir savaşçı general
- 29 Pierre-Armand Dufau, *Du Partage de la Turquie d'Europe entre La Russe, l'Autriche, l'Angleterre et les Grecs sous la Méditation de le France*, Chanson 1822, Paris, s. 29.
- 30 "Il faut donc secourir les Grecs" (O halde Yunanlılara kurtarmak gerekiyor) cümlesiyle ve Türklerin Yunanlıları boğazladığı şeklindeki ifadelerle Avrupa'nın derhal müdahale etmesi gerektiği yüksek tonda dile getirilmiş ve kamuoyu tahrik edilmiştir. "Il n'y a plus de Grecs ou il n'y a plus de Turquie" (Ya Yunanlılar yok olacak ya Türkiye) şeklinde özetlenmiştir. Dufau, *age.*, s. 31-32.

Mora'da³¹ çıkan ayaklanmadır. Tepedelenli'nin isyanı devam ederken 1821'de *heleniste* fikirlerin vücut bulduğu önceden denemeleri görülen³² Mora isyanı başlamış kısa sürede bütün bölgeye yayılmıştır. Asilerin ileri gelenleri Ali Paşa'nın çok yakınında bulunmuş Hıristiyan armatollerdir. Yanya'da kuşatılmış haldeki Ali Paşa saraydan affını beklerken Rus-Yunan ittifakı planlarına daha uygun gelmiş onlarla iş birliği sonucunda Paşa'nın armatolleri Osmanlı'ya karşı direnmiştir. Fakat daha sonra bu güçler Osmanlı tarafına geçmişlerdir Kuşatmanın uzaması dengeleri yeniden değiştirmiş Sulyotlar³³ ve Arnavutlar Ali Paşa tarafına geçmiştir.³⁴

Osmanlı eyaletlerinde ayaklanma çıkarmayı amaçlayan Filiki Eteryâ, Ali Paşa'nın isyanını fırsat bilerek planlı ve sistemli bir çalışma neticesinde aralarında ruhbanların bulunduğu³⁵ Rusların da desteklediği çok kapsamlı ve uzun soluklu bir ayaklanma gerçekleştirmiştir.³⁶ Fransa bu bölgede çok yoğun propaganda yaptığı ve Avusturya'nın da desteklediği isyanda iki ateş arasında kalan Ali Paşa da Rumları kullanarak onları kışkırtmıştır.³⁷

31 Pouqueville'e göre Mora, 240 bin nüfuslu, bereketli toprağıyla uyumlu bir iklime sahiptir. Halka dili, adetleri, karakteri bakımından hellenistik bir geçmişleri olduğu anlatılmaktadır. İki bin yıldır suskun, boyunduruk altındaki soylu bir milletin evlatlarını yeniden dirilmek için ümit ve şevk verilmelidir. Pouqueville'in bu ve benzeri fikirleri Paris'in saygın gazete ve dergilerinde yayınlanmıştır. *Journal des Débats*, 6 Juin 1822.; Jorga'a göre, Mora'da aralarında Arnavutlarında olduğu 400 bin Rum, 15 bin kadar Türk ve 4 bin kadar Yahudi bulunmaktadır. Jorga, *age.*, s. 1755.

32 1814'de Odesa'da ikisi Rum ve biri Bulgar olmak üzere üç kişilik tüccar tarafından kurulan *Heteria* adlı örgütle başlayan organize ayaklanmalar Rus Aleksandr İpsilanti önderliğinde Eflak-Boğdan'da başlatılmıştır. İsyana, Rusların yardımıyla Sırp, Rumen ve Bulgarların katılması planlanmış ancak başarısızlığa uğramıştır. Sezer, *age.*, s. 132; Paşa bu örgütün çalışmasını Bâb-ı Âli'ye bildirmesine rağmen Halet Efendinin bu bilgileri saklaması Rumlara isyan için zaman ve fırsat kazandıracaktır. Halet Efendi Ali Paşa'yı fermanlı ilan ettirerek Paşa'nın da isyanında rol oynamıştır. Zeki Arıkan, "1821 Ayvalık İsyanı", *Bulleten*, C LII, S. 203, 1988, s. 571-601, s. 574. Bu örgüt Rumların ayaklanması için paralar ve silahlar dağıtmıştır. Sözde eğitim için kurulan bu dernek Çarın yaveri General İpsilanti'nin himayesindedir. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006, s. 259.

33 Yanya yöresinde yaşayan Sulilileri Tepedelenli uzun uğraşlar sonra egemenliği altına almıştı.

34 Sezer, *age.* s. 135.

35 Jorga, *age.*, s. 1750.

36 Alexandre Mavrocordato başkanlığında Epidoros'ta toplanan millet meclisinde 60 kadar milletvekiliyle 1-12 Ocak 1822 tarihinde *Yunan Milletinin* bağımsızlığını bir bildiriyle ilan etmişlerdir. Driault, *Histoire Diplomatique*, s. 168; Turan, *agm.*, s. 111.

37 Arıkan, *agm.*, s. 574.

Tepedelenli Ali Paşa (? -1822)

Ali Paşa, Yanya'nın kuzeybatısında yer alan Tepedelen'de muhtemelen 1740 veya 1744'te doğmuştur. Köken olarak üç tuğlu paşalık beratında *Anadolulu Ali* şeklinde kayıtlara geçmesi soy ağacının Anadolu'ya uzandığını göstermektedir.³⁸ 1787-1820 yılları arasında Yanya Sancağı Mutasarrıflığı yapan Ali Paşa'nın dedesi Muhtar Bey ve babası Veli Paşa da Tepedelen bölgesinin mütesellimliğini elinde bulundurmuştur. Ali Paşa, genç yaşlarında Derbentler başbuğu Kurt Ahmet Paşa'nın himayesine girmiş aralarının açılmasından sonra da Delvin Mutasarrıfı Kaplan Paşa'nın yanına sığınmış ve kızıyla yaklaşık 24 yaşında evlenmiştir.³⁹ Kaplan Paşa'nın öldürülmesinde rol oynamasına rağmen onun yerine getirilmiş hâkimiyet sahasını genişletmiştir.⁴⁰

Zamanla devletin içinde bulunduğu acziyet bölgedeki Paşaların nüfuz mücadelesini artırmış, Ali Paşa rakiplerini geçerek oğullarıyla birlikte⁴¹ bölgede söz sahibi olmuştur.⁴² Tepedelenli, 1784'ten itibaren önce Delvin, Yanya, Tırhala, Ohri sancağı gibi pek çok bölgenin mutasarrıfı olmuştur.⁴³ Kimi zaman devlete hizmet etmiş “*rütbe-i vâlâ-yı vezâret*”⁴⁴ payesi (1799) almış, kimi zaman emirlere uymayan

- 38 Kemal Beydilli, “Tepedelenli Ali Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C 40, 2011, s. 476-479, ; Ali Paşa'nın milliyeti ihtilafıdır. Buna göre ihtida etmiş bir Arnavut aileden veya Kütahyalı-Niyazi isimli bir Türk dervişinin torunu olabilir. Danişmend, *age.*, s. 103; Hayat hikayesini övünerek anlattığı Pouqueville'e göre ise Yıldırım Beyazıt döneminde Anadolu'dan göçebe kabilenin isevî olan bir liderin başkanlığında geldiği söylene de kendi yaptığı araştırmalara göre Asyalı'dan daha çok yörenin yerlilerine benzediğini düşünmektedir. Pouqueville, François-Charles-Hugues-Laurent, *Histoire de la Régénération de la Grèce*, Tome I, Chez Firmin Didot père et fils, Paris 1824. s. 8.
- 39 Annesi Tepedelenli'nin yetişmesinde tek başına mücadele etmiştir. Mücadele azmini annesinden aldığı Fransız konsüle anlatmıştır. Pouqueville, *age.*, s. 21.
- 40 Beydilli, *agm.* s. 477; Kayınpeder damadını çıkarları için kullanmak istemiştir. Damat buna izin vermez. Dolayısıyla bu bir güç savaşıdır. Pouqueville, *age.*, s. 22, 27.
- 41 Ahmet Muhtar, Veli ve Salih Paşa olmak üzere üç oğlunun hayatı ve mücadelesi için bkz. Hamiyet Sezer, “Tepedelenli Ali Paşa'nın Oğulları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVII/28, Ankara 1996, s. 155-164, s. 156-159;
- 42 Siyasi ve malî gücü zirvededir. Paşa'nın yıllık geliri Fransız parasıyla 20 bin franktır. Bu o döneme göre çok büyük bir tutardır ancak silahlı adamları olan bir Paşa için yetersizdir. Aile içi hükümlerlik kavgalarının içinde geçen çalkantılı bir hayat sürecinde bir müddet haydutluk da yapan Ali, malî gücünü artırmıştır. Pouqueville, *age.*, s. 11.
- 43 Alexandre Dumas, Arnould, Fournier, Fiorentino et Mallefille, *Crimes Célèbres*, Administration de Librairie, Paris 1840, s. 3.
- 44 Sezer, *Bir Osmanlı Valisinin Hazin Sonu Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul 2017, s. 15.

veya geciktiren asi bir paşa durumuna gelmiştir.⁴⁵

Napolyon (1769-1821) komutasında Fransız ordusu Osmanlı toprağı Mısır'ı işgal ettiği (1799) sırada Ali Paşa, Sultan II. Mahmud (1785-1839)'un Yanya mutasarrıfıdır. Saraya rağmen Fransızlarla temas kuran Tepedelenli Paşa kendi çıkarlarıyla örtüşen noktada anlaşma yoluna gitmiştir. Bu süreçte vuku bulan güçlü bir âyan Pazvandoğlunun⁴⁶ isyanını fırsat bilen Fransa, Ali Paşa ile yakınlaşmıştır.⁴⁷ Venedik Cumhuriyeti'nin Fransa'ya ilhakıyla ele geçen Yedi Adaların Fransızlar tarafından işgali üzerine Paşa,⁴⁸ Fransızlardan çok yakınındaki toprakları talep etmiştir.⁴⁹ Bu bağlamda Fransa, Paşanın bağımsız bir devlet gibi güçlenmesini desteklemiş, resmî olarak askerî ve mali yardım yapmıştır.⁵⁰

II. Mahmut, Yanya'da bir *Arnavut-Rum* çoğunluklu adeta müstakil devlet kuran Ali Paşa'dan rahatsız olmuş ve onu azletmiştir. Sonuçta isyan eden Tepedelenli, Rumları kıskırtmaktan geri durmamıştır. Oğulları Bâb-ı Ali'ye teslim olurken Paşa Yanya kalesine çekilmiş *Pandeleimon* manastırına kapanmış ve yetmiş yaşını geçmesine ve hasta olmasına rağmen yaklaşık iki yıl kendisini teslim almaya gelen birliklere karşı direnmiştir.⁵¹

Neticede 14 Şubat 1822 tarihinde silahlı müsadereye kurşunlarla delik deşik olmasına rağmen infaz gereğı kesilen başı bal torbasıyla İstanbul'a getirilmiş halka ve Avrupalı diplomatlara teşhir edilmiştir.⁵² Yanya'da paşaya hizmet eden pek

45 Sırp isyanları sırasında ve Rus-Osmanlı savaşında ihmali görülmüş, sonraları kendisinden istenen askerî yardımı geciktirerek seferlere katılmamış, hakkında şaibeler çıkmıştır. Sezer, *age.*, s. 18-30.

46 Kuzey Bulgaristan ve Vidin bölgesinin âsi âyanıdır. Beydilli, "Pazvandoğlu Osman" *İslam Ansiklopedisi*, C 34, İstanbul 2007, s. 209; Pouqueville, *Histoire de la Régénération*, s. 113; Pazavandoğlu Osman 1795-1800 yıllarında birkaç defa isyan etmiş ve her defasında affedilmiştir. Sezer, *age.*, s. 17.

47 Sezer, *age.*, s. 35.

48 Uzunçarşılı, *agm.*, s. 628, 634.

49 Cezayir-i Seba'ya sahip olmak ve orada Adriyatik Hükümeti teşkil etmek niyetinde olduğunu Pouqueville'in Tallayrand ile olan muhaberatından anlaşılmıştır. Driaault, *age.*, s. 220; "Ayamavra'nın ve Parga'nın kendisine verilmesini talep ettiği ve parasal yardım umduğu İngiltere ve Korfu'da erzak gönderdiği Fransa ile ilişkileri, haince düşüncelerin işareti değil, aksine her olaydan yarar sağlamayı bilen kurnaz bir adamın" şeklinde tanımlanmıştır. Nicolea Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 1737.

50 Napolyon, Ali Paşa'ya *Medusa* ve *Ceres* adlı iki firkateyni ucuza satarak deniz gücü oluşturmaya yardımcı olmuştur. Sezer, *ag. e. s.* 37; "Pazvandoğlu Sırbistan Beyi, Tepedelenli ise Yunanistan Beyi olma yolunu tutmuştu. Bunlar Napolyon tarafından desteklenmiştir." Berkes, *age.*, s. 131.

51 Jorga, *age.*, s. 1752.

52 Fransız basınında, kesik başın sarayın büyük kapısında teşhiri sırasında II. Mahmut'un memnuniyeti çarpıcı cümlelerle tasvir edilmiştir. Sevinçten sarhoş gibidir. Alphonse de

çok kimse de idam edilmiştir.⁵³ Başlı Silivrikapı Mezarlığı'nda, başsız vücudu ise Yanya'daki Fethiye Camii'nin haziresinde bulunmaktadır.

Filhelen François Charles Hughes Laurent Pouqueville (1770-1838)

Arkeolog, diyakoz, hekim, yazar, coğrafyacı ve diplomat olan F.C.H.L. Pouqueville Fransa'nın Orne şehrindeki Merlerault'da 4 Kasım 1770 yılında doğmuştur. Caen kolejinde aldığı eğitimden sonra 21 yaşında doğduğu bölgede din adamı olarak görev almıştır. İhtilâlden sonraki *Terör* döneminde katliamdan kaçmış ve papaz yandaşlarının yanında saklanmıştır. 28 yaşında, Napolyon Bonapart'ın sağlıkçı subayı sıfatıyla bilim ve sanat komisyonunda yer alarak Mısır seferine (1798) katılmıştır.⁵⁴

Pouqueville, *Mısır Sanat ve Bilim Konseyi*'nin üyesi bir hekim olarak 1798-1801 yılları arasında bölgenin örf adetlerini, mevcut yönetimini⁵⁵ anlamaya çalışırken *antik Yunan dönemi*⁵⁶ bulgularıyla karşılaşmıştır. Burada bölgenin arkeolojisi ve coğrafyası hakkında çalışma yaptığı sırada geçirdiği rahatsızlık sonucu Fransa'ya bir İngiliz kruvazörüyle dönmek isterken Tunuslu korsanlar tarafından yakalanarak Zakhintos adasında birkaç arkadaşıyla beraber Osmanlılara teslim edilmiştir.⁵⁷ Daha sonra Mora yarımadasına götürülmüştür.

Mora'da merkezi Tripoliçe'de Mustafa Paşa tarafından iyi muamele gören Pouqueville,⁵⁸ daha sonra buradan İstanbul'a nakledilmiştir. Bu sırada Türkiye

Beauchamp, *Vie d'Ali Pacha, visir de Janina, surnommé Aslan ou le Lion*, (Aslan Lakaplı Yanya Veziri) Chez Villet, Libraire et Commissionnaire, Paris 1822, s. 346.

53 Ermeni Karabet Manukoğlu'nun yaşadığı dram buna örnek verilebilir. Buna göre İstanbul'da bankacılık işleri yapan zengin banker Karabet Ali Paşa'nın bankeriyle ortak ticaret yapmıştır. Bu nedenle Manukoğlu idam cezasına çarptırıldığını öğrenir öğrenmez kaldığı yerin gizli bir kapısından kaçmış ve 27 gün sığındığı İngiliz büyükelçiliğinden kılık değiştirerek çıkmıştır. Bıyıklarını tıraş etmiş, Avrupalı gibi giyinmiş önce Saint-Petersbourg'a ve sonra da Paris'e kaçarak canını zor kurtarmıştır. Duplantis, *age.*, s. 88.

54 Jean-Claude Berchet, *Le Voyage en Orient, Anthologie des Voyageurs Français Dans Le Levant au XIX^e Siècles*, Robert Laffont, Paris 1985, s. 1092.

55 Le Constitutionnel, Paris, 6 Août 1828.

56 Burada İngiliz diplomat ajan Leake ile kazalarda iş birliği yapmıştır. Diplomatik statüsünden faydalanarak Makedonya ve Balkanları da kapsayan on beş yıllık bir çalışma söz konusu olacaktır. 1811'de çok sevdiği kardeşi Hugues de Yunanistan'a konsül olarak gelmiştir. Sadece Epir bölgesinde 65 tane antik Yunan şehir izleri ortaya çıkarmıştır.

57 İldem, *age.*, s. 48.

58 Berchet, *age.*, s. 112.

Fransa'yla savaş halinde olduğu için bir savaş esiri olarak⁵⁹ 1799'ta Yedikule zindanlarında on sekiz ay hapis yatmıştır.⁶⁰ Tutsak edildiği dönemde kendi kendine çağdaş Yunanca öğrenmiştir.⁶¹ Bu dönemde moda olan “*phil-hellenizm*”⁶² akımının da öncülerinden olmuştur.

İstanbul'da Fransa'nın maslahatgüzârı, ileri düzeyde Türkçe bilen oryantalist Pierre Ruffin (1742-1824) ile Fransız delegasyonun tercümanı lengüist Daniel Kieffer (1767-1833) siyasi nüfuzlarını kullanarak Pouqueville'i zindandan kurtarmak için gayret sarf etmişlerdir. Daha sonraki yıllarda yakın dostu olan Ruffin'e yazdığı çok sayıda hususi mektup, Pouqueville'in 1806 ile 1821 yılına kadar bölgede yaşadığı, duyduğu ve gördüğü olaylara dair düşüncelerini yansıtmıştır.⁶³ Fransa'ya döndüğünde hekim olarak bölgede gözlemlendiği hastalıkları *Doğu'daki Veba Hastalığı* başlığıyla bir doktora tezi biçiminde yazarak Fransız kamuoyuna sunmuştur.⁶⁴

1805 yılında yeniden gittiği Doğu'dan *Voyage en Morée et à Constantinople* (Mora ve İstanbul'a Seyahat) adlı ilk eserini yayımlar. Mora'nın üzerine dikkatleri çeken bu çalışmadan sonra Doğu'da diplomasinin kapıları artık ona açılmıştır. Prestijli bir görevle Fransız başkonsolosu olarak Yanya'ya Tepedelenli Ali Paşa'nın yanına atanmıştır (1806).⁶⁵ 1815 yılında ise serbest ajan olarak Patras'a giderek arkeolojik çalışmalar yapma fırsatını elde etmiştir. Bu süreçte Mora'nın yeraltı ve yerüstü

59 *Revue de l'Histoire des Colonies Française*, Paris 1921, s. 63.

60 Fransız resmî gazetesi *Journal Officiel de la République*'de serbest bir akademisyen Jules Lair'in bir değerlendirmesi vardır. Pouqueville'in Yedikule zindanında geçirdiği bir yılın anısına kazınan modern bir yazıt Lair'in dikkatini çekmiş ve bu konuya eğilmiştir. Pouqueville'in tutsak iken kardeşlerine verilmek üzere yazdığı bir not vardır. Bu nottan anlaşılacağı üzere Yunancayı öğrenirken *helenist* bir yaklaşım kazanmıştır. Zindan onun için bir *Atina Okulu* olmuştur. *Journal*, 16 Novembre 1902, s. 7461.

61 Pouqueville'de Homère ve Hippocrate'ı çevirmeye başladığı sırada antik Yunan merakı hayranlığı dönüşmüştür. *Revue*, s. 64.

62 Yunan dostluğu anlamında olmasına rağmen bu ifade Türk düşmanlığı olarak algılanmıştır. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 324.

63 Bu mektuplar İstanbul'da Fransa Büyükelçiliği arşivindedir. *Revue de l'Histoire des Colonies*, Paris, 1921, 3^e Trimestre s. 62-64.

64 Berchet, *age.*, s. 1092; François-Charles-Hugues-Laurent Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, Tome I, Chez Firmin Didot Père et Fils, Paris 1820, s. IV.

65 <http://www.canalacademie.com/ida6988-Le-voyage-en-Grece-de-Francois-Pouqueville-de-l-Academie-des-inscriptions-et-belles-lettres.html> (3. 5. 2018); 4 Mart 1806 tarihinde konsolos olarak kabul edildiğinin beratı kendisine verilmiştir. A. Boppe, *Le Figaro*, 13 Aralık 1913; kendi beyanlarına göre 1805'in Eylül ayında Julien Bessières ile beraber Doğu'ya gitme emrini almıştır. Pouqueville, *Voyage Dans La Grèce*, Tome I, s. 1

zenginliklerinin, coğrafyasının, etnografyasının adeta fotoğrafını çekmiştir.⁶⁶ Bu sahadaki çalışmasını *Voyage dans la Grèce* (Yunanistan'da Seyahat) başlığı altında 6 cilt (1820-1822) yayımlayarak büyük başarı elde etmiştir.⁶⁷

Pouqueville, *Institut de France, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* (İmparatorluk akademisinin güzel sanatlar) bölümüne üye seçilmiştir. 1826 yılında yayınladığı *Le Voyage* adlı eserinin ikinci baskısında bilimsel bir adım atarak *pro-türk* olmadığını *anti-osman* tarafgirliğinin fazla olduğunu itiraf etmiştir.⁶⁸ Pouqueville, 20 Aralık 1838'de 68 yaşında Paris'te ölmüştür. Monparnasse mezarlığına gömülmüştür. Mezar taşına yarı Fransızca yarı Latince Odesa'nın bir şiiri yazılarak hatırası yüceltilmek istenmiştir.⁶⁹

François Pouqueville'in Raporlarında Ali Paşa

1805'ten itibaren *Satraf*, Ali Paşa'nın sarayı İngiliz, Rus ve Fransız diplomasinin kozlarının paylaşıldığı bir alandır. Napolyon, Arnavutluk Paşası olarak ifade ettiği ve Fransızlar tarafından bilhassa acımasızlığıyla tanınan güçlü Mutasarrıf Ali Paşa'nın faaliyetlerini yakından takip etmesi için güvendiği adamı Jean-Baptiste Bessières (1768-1813)'e çok önemli bir misyon yüklemiştir. Ali Paşa'yı yakından tanıyan ona daha önce tutsak düşen Bessières bu görevi en iyi François Pouqueville'in yapacağını düşünmüş ve onunla temasa geçmiştir.⁷⁰

Bu dönemde hâkimiyet alanını genişletmek isteyen Ali Paşa gözünü yakınındaki İyonya adalarına dikmiş ve bazı adalara sahip olmak istemiştir. Bunun için

66 Berchet, *age.*, s. 1092; 1806-1812 tarihleri arasında Pouqueville'in bizzat eliyle çizdiği bölgenin 1/50 bin ölçekli krokileri Fransız Milli kütüphanesinin el yazma arşiv bölümündedir. Pouqueville, *Croquis de la région comprise entre Parga et Souli et Paramythia*, Registre: C; 06711-34.

67 Pouqueville'in bu ve diğer çalışmaları sonraki yıllarda düşülen arkeolojik ihtilaflarda ve müzelerde kaybolan antik Yunan dönemi heykelleri hususunda Fransızlara yol gösterici olmuştur. *La Chronique des Arts*, No: 19, Paris 1878, s. 147.

68 <http://www.canalacademie.com/ida6988-Le-voyage-en-Grece-de-Francois-Pouqueville-de-l-Academie-des-inscriptions-et-belles-lettres.html> (3. 5. 2018); Berchet, *age.*, s. 1093.

69 *Journal Officiel de la République Française*, No: 312, 16 Novembre 1902, s. 7461; *Journal des Débats politique et littéraire*, 15 Novembre 1902.

70 *Journal des Débats politique et littéraire*, 23 Août 1840; Korfu adasına yakın olan Arnavutluk Fransızların eline Campo-Formio Antlaşmasıyla geçince Fransızlar Arnavut Beyler ve Yunan halkıyla çok yakın temas kurmuşlardır. Burada Napolyon Julien Bessières'e Yanya'ya Ali Paşa'nın ilişkilerini takip etmesi için bir konsolosluk kurmasını ve bir yetenekli ajan yerleştirmesini istemiştir. İngiliz General Donzelot'un arşivlerini inceleyen Auguste Boppe'un *l'Albanie et Napoléon (Arnavutluk ve Napolyon)* adlı eserine göre, Bessières Mısır heyetinden arkadaşı Pouqueville tavsiye etmiştir. Onun Ali Paşa'nın yanına hekimliğinin öne çıkartılarak yetenekli bir ajan olarak yerleştirilmesi zor olmayacaktır. *Le Figaro*, 13 Décembre 1913; *Revue de l'Histoire des Colonies Française*, Paris 1921, s. 62.

Paşa, o sırada Rusya'nın hâkimiyetindeki bu bölgeyi Ruslardan temizlemesi için Fransızlara destek vermiş ve bu çerçevede Pouqueville ve ekibine sıcak davranmıştır.⁷¹ Pouqueville ise paşaya ihtiyatlı davranarak, Rusların Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini, yayılmacı ve saldırgan politikalarını, II. Katerina (1729-1796) ve askerî komutanı Potemkin (1739-1791)'in Rumlara verdiği desteği Fransa lehine değerlendirmeğe çalışmıştır.⁷²

Tilsit Barış Antlaşması'ndan sonra Fransızlardan ümidini kesen Ali Paşa Pouqueville'e kötü davranmaya başlamış, hatta yöre halkına onunla görüşmeyi yasaklamıştır. Buna karşın Pouqueville ise Fransız dış politik çıkarları doğrultusunda daha yakın ilişkiler kurmayı denemiştir.⁷³ Gözlemlerini genellikle üstü kapalı bir biçimde mitolojik kavramlarla Korfu'dan Fransız temsilcilerine iletmiştir.⁷⁴

François Pouqueville, Adriyatık'in politik merkezi kabul edilen Korfu adasına özel önem vermiştir. Adanın askerî yönetimi ile iş birliğine giren Fransız konsül bu sırada elde ettiği her bilgiyi buradan göndermiş ve ülkesinden gelen emirleri de yine buradan almıştır. 1811'de adanın işgal edileceği ve ilkbaharda bombardımana tutulacağı gizli bilgisine ulaşmış ve bu durumu raporlarında belirtmiştir. Pouqueville bölgenin topografyasını çok iyi bildiği için bazı öneriler getirerek bu işgal planına karşı savunma planları dahi önermiştir.⁷⁵

Fransız konsül Pouqueville, General François-Xavier Donzelot (1764-1843) yönetimindeki Korfu⁷⁶ adasına planlanan muhtemel bir işgal ile ilgili gizli bilgiler

71 Paşa, başlangıçta, Eflâklî bir tercüman, Tatar ulaklar aracılığıyla Pouqueville ile yakından ilgilenmiştir. Fransız konsülün yanına çok iyi Arnavutça bilen ajan tercümanlar vermiştir. Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, s. 31, 37.

72 Pouqueville, II. Katerina'nın Fransız filozof Voltaire (1694-1778) ile sürekli yazıştığını, doğacak torununa *Alexandre* adını vereceğini Voltaire'e haber verdiğini okuyucuya iletmiştir. Pouqueville, *age.*, s. 70.

73 Pouqueville pek çok defa Floransalı düşünür Makyavel (1469-1527)'e atıfta bulunmuştur: "*Makyaveli yeniden doğsa gelse benim gözyaşları içinde okuduğum Ali Paşa'nın hikâyesini ve yaptıklarını görse furcasını kırardı.*" "*Eğer şimdi yaşasaydı Makyavel'e - politika yapmak istiyorsan İstanbul'a gitmen ve orada ders alman gerekir - demek lazımdır.*" Pouqueville, *age.*, s. 94, 324.

74 1810 yılında yazdığı bir mektupta orada bulunan İngilizler, korsanlar, Arnavutlar kendisine birtakım komplolar düzenleyerek tahrik etmişlerdir. Bu gibi entrikalar Pouqueville'i vazifesinden alıkoymamıştır. Ona göre Yunanlılar kimseyi sevmez hatta anarşiden hoşlanmaktadırlar. Kendilerine antik Yunan isimleriyle hitap ettiğinde ilgisiz kalmaları ise onu üzmektedir. Henri Dehéran, *Revue*, s. 62- 68.

75 *Revue Française d'Histoire d'Outre-mer*, Juillet 1921, s. 78.

76 Fransız Dışişleri Arşivlerine göre Napolyon, Fransız bakan Champagny (1750-1828)'e hitaben yazdığı resmî belgede İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliğine ve Paris'teki Türk elçisine, alkonan

verirken İngilizlerin bombalama planına karşılık alınan tedbirleri 6 bin adam ve 14 milyon Frankı bulan maliyetle sürdüreceklarını belirtmiştir. Donzelot ile birlikte hazırladıkları planı muhtemel saldırı halinde İngilizlerin gemilerini yakacaklarını ve saldırıyı püskürteceklerini 1810 tarihli gizli mektubunda Ruffin'e yazmıştır.⁷⁷

Norman asıllı Pouqueville 1812 tarihli bir mektubunda, Fransa'nın Toulun şehrinde yola çıkan iki firkateynin bölgeye getirdiği gıda maddelerini, yakacak malzemelerini ve savaş için gerekli mühimmatı taşıyan askerleri anlatırken abartılı bir üslup kullanmayı tercih etmiştir. Gemideki Norman asıllı Fransız askerlerinin davranışlarını Antik Yunan uygarlığını kurtaran mitolojik kahramanlara benzetmiş ve anlatımını Yunan efsaneleriyle süslemiştir.⁷⁸ Fakat Korfu adasının 1814'te anlaşma gereği İngilizlere teslim edilmesine şahit olması Pouqueville'i çok üzmüştür. Öte yandan Fransız dergi Korfu'ya İngilizlerin hiç saldırmadığını ancak diğer İyon adalarını 1809 ve 1810 yılında zapt ettiklerini dolayısıyla Pouqueville'in doğru söylemediğini, hayal kurduğunu belirtmektedir ve hatta adayı teslim alan İngiliz subayına raporlarda övgüler dizdiğini de yazmıştır.⁷⁹

Yanya konsolosluğu 1815 yılında XVIII. Louis tarafında kapatılınca Pouqueville, Patras'a görevli olarak gönderilmiştir. 1816'da buradan ayrılarak Fransa'ya dönmüştür. Bu süreçte Pouqueville, *filhelen* duygularla Pargalı Yunan isyancıları Ali Paşa'nın adamlarının elinden kurtarınca Paşa bu duruma çok hiddetlenmiş onu hapsedmiştir. Bu durumda Pouqueville, Preveze konsülü olan kardeşi Hugues'ü⁸⁰ resmî olarak kendi yerine görevlendirmiştir.

Raporda iddiaya göre, İngilizler Türkleri Yunanlılara karşı kötü davranmaya sürekli teşvik etmiştir. İngilizlerin aksine Pouqueville ve kardeşi başka bir yol deneyerek paşa ile sultanın arasını açmak için provokatif faaliyetler yürütmüş, hekimliğini kullanarak diplomatik oyunlar sergilemişlerdir.⁸¹

Korfu sakinlerinin salıverilmesini isteyen Tepedelenli Ali Paşa'yı şikâyet eden bir yazı yazmasını talep etmiştir (8 Mai 1808) No. 13825, *Correspondance de Napoléon*, Tome 17, Imprimerie Impériale, Paris 1865, s. 85.

77 Dehéran, *Revue*, s. 78.

78 *Revue Française d'Histoire d'Outre-mer*, Juillet 1921, s. 79; Pouqueville Rus konsoloslarından da bilgi toplamıştır. Pouqueville, *Histoire de la Régénération*, s. 42.

79 Dehéran, *Revue*, s. 81.

80 Hugues Pouqueville (1779- ?) Yanya'da ağabeyine destek vermiş 1811'de ise yardımcı konsül olarak Preveze'ye, 1814'de Larta'ya, 1821'de Patras'a ve 1829'da Cartagen'e konsül olarak atanmıştır. *Revue Française d'Histoire d'Outre-mer*, Juillet 1921, s. 72.

81 Donzelot'un arşivlerini inceleyen ve bu çerçevede olayları detaylandıran Auguste Boppe'a göre Pouqueville burada iyi bir iş çıkarmıştır. *Le Figaro*, 13 Décembre 1913; *Revue de l'Histoire des Colonies Françaises*, 1921, Paris, s. 62.

Pouqueville, Lord Byron (1788-1824) gibi İngilizlerin eleştirisine⁸² maruz kalırken kendisi de İngilizlerin Yanya'da Ali Paşa'nın olumsuz âdet ve uygulamalarını teşvik ettiklerini iddia etmiştir. Buna karşı Pouqueville Ali Paşa'yı sert bir şekilde eleştirmiştir. Bu sebeple Paşa'nın yanında bazen tutuklu bazen dost gibi muamele görmüştür.⁸³

1816 yılında Napolyon'un imparatorluktan çekilmesiyle Yanya'dan ayrılarak Fransa'ya dönen Pouqueville 1821'de kardeşi Hugues ile birlikte Patras'da yine konsül olarak görev almıştır. Patras'da Pouqueville kardeşler ayaklanan Rum âsilerle bizzat iş birliği yaparak isyanı desteklemişlerdir. Pouqueville 25 Mart 1821 tarihli *Yunan Bağımsızlık Bildirgesi*'ni⁸⁴ Patras'da Ageos Georgios şapelinde yüceltmıştır. Hugues Pouqueville Fransız konsolosluğunun kapılarını eli kanlı Yunan çetecilerine açmış ve onları barındırmış, yaralıları tedavi ettirmiş ve Osmanlıya karşı tahrik etmiştir.

Bu bağlamda, Napolyon'un bu gözde konsülleri Yunanistan'da ve adalarda; Pouqueville Arta'da, kardeşi Patras'ta, bir başka Fransız konsül İzmir'de isyancı Rumlara yardım ve yataklık etmek için görev başındadırlar. Deniz kuvvetleriyle asilere yiyecek ve lojistik destek sağlanmış, Fransız konakları isyancıları saklamış ve Fransa'nın bu tavrı adeta kutsanmıştır.⁸⁵ Böylece Mora'daki isyanda Fransız kamuoyunun Rumlara mutlak desteği sağlanmıştır.

Pouqueville, antik Yunanı anlamak için artık *romantik filhelen* olmak gerektiğini Fransız toplumuna her durumda anlatmaya çalışmıştır.⁸⁶ Doğu'ya kariyer için değil kaybolan *antikiteyi* ihya etmek için gittiğini vurgulamıştır.⁸⁷ *Yunanistan'da Yunanistan'ı*

82 Eugène Lovinesco, *Les Voyageurs Français en Grèce au XIX. Siècle*, Librairie Ancienne, Paris 1909. s. 19.

83 "Ali Paşa'nın her sırrından haberdar oldukları ve üzerinde mutlak nüfuza sahip oldukları ile övünürken, aslında Ali Paşa tarafından genelde kendisi için daha olumlu bir hava yaratacak haberler yaymak için araç olarak kullanılıyorlardı", Jorga, *age.*, s. 1737.

84 "Mora'da isyan bayrağını açmış âsi Rumlar Ocak 1822'de Yunanistan'ın istiklalini ilan etmişlerdi." Turan, *agm.*, s. 111.

85 Driault, *age.*, s. 154.

86 *Histoire de la Régénération de la Grèce, Voyage dans La Grèce* ve diğer çalışmaları çağdaşlarına antik ve çağdaş Yunanistan hakkında, tarafı da olsa, her türlü bilgiye kaynak teşkil etmiştir.

87 Pouqueville, bulunduğu her yerin nüfus bilgilerini, örf adetlerini, dilini, merkeze olan uzaklığını, iklimini, bitki örtüsünü, hastahklarını, endüstrisini kısaca ajan olarak kullanabileceği her bilgiye bölgenin bilgili insanlarıyla iletişime geçerek ulaşmıştır. Bu bilgilerde bütün Mora'nın topografyasını ve etnisitesini tasvir ederken gözleriyle görmeden yaptığı hatalı tanımları daha sonraki baskılarda düzeltmiştir. Mora'nın dini ritüellerini, şarkılarını, oyunlarını eserlerinde yazmıştır. Lovinesco, *age.*, s. 20-21. Mora'nın toprak gelirleri, memurları, deniz ticareti,

aramak için gittiğini bunu bir *onur* meselesi olarak algıladığını, eski yazıtları çözecek ve anlayacak kadar *hellenik* bilgilere sahip olduğunu raporlarında ve kitaplarında açıklamıştır.⁸⁸

Pouqueville'in verdiği bilgilere dayanarak hukukçu yazar Edouard Laboulaye (1811-1883) bazı tespitlerde bulunmuştur. Buna göre, Slav ve Rumların arasında *İllirya* ve *Epirde* yaşayan isyanları destekleyebilen veya engelleyebilen Avrupa'nın pek tanımadığı bin altı yüz kadar nüfusa sahip, Helenlerle kaynaşmış dillerinde Rumca kelimeler olan bir kısmı Müslüman bir kısmı Katolik olan Arnavut toplumu bulunmaktadır. Dolayısıyla yazar, "Avrupa Yunanistan'ın bağımsızlığı için savaşarak ölen Tepedelenli'nin kahramanları *Suliyotları* Yunan zannediyordu. Hâlbuki onlar Arnavut idiler"⁸⁹ şeklindeki söylemlerle Rumların yanında Arnavutların varlığını da hatırlatmıştır.

Pouqueville'e göre Ali Paşa'nın yönetimindeki bölge halkının çoğunluğu Hristiyan Yunanlılardan müteşekkil bir bölgeydi. Tepedelenli, ekonomik gücünden yararlanarak politik gücünü sağlamaştıran bir grup zengin burjuvazinin sadece milli isteklerine değil aynı zamanda dini taleplerine karşı da hoşgörülüydü. Ali Paşa'nın yönettiği topraklarda ilk milli ayaklanma hareketini başlatan Yunanlar bölgenin sadece en zengini değil aynı zamanda en kültürlü sakinleriydi.⁹⁰ Bundan dolayı Ali Paşa'nın etrafında bulunan doktor, danışman ve astrologlar Yunan idi.

Ali Paşa, Yunanlardan başka Avrupalıları, özellikle Fransız ve İtalyanları yönetiminde kullanmıştır. Bunlar kendi ordusunun eğitiminde ve teknik danışmanlık hizmetinde yardımcı oluyorlardı. Paşa, Osmanlı'daki mevcut bilimin ilerisinde olan Avrupaî ilimlerin ülkelerin kalkınmasındaki yerinden haberdardır. Avrupalı uzmanları davet etmekle kalmamış, kendi adamlarını da Avrupa'ya eğitim için göndermiştir.

Ali Paşa Hakkında Fransızca Yapılmış Bazı Çalışmalar

Macera ve mücadele ile dolu hayatı kadar ölüm haberiyle bütün Avrupa'yı sarsan *Aslan*⁹¹ lakaplı Ali Paşa hakkında Fransız matbuatında pek çok olumlu/olumsuz

popülasyonu, hatta Osmanlı'nın yaşadığı ekonomik kriz Pouqueville'in "*Voyage dans La Grèce*" adlı eserinde çok geniş anlatılmıştır. *Journal des Débats*, 6 Juin 1822.

88 Pouqueville, *Le Voyage*, age., s. IV.

89 Edouard Laboulaye, *Journal des Débats* 13 Juin 1854.

90 Jorga, age., s. 1748.

91 Alphonse Beauchamp, *Vie d'Ali Pacha, visir de Janina, surnommé Aslan ou le Lion*, Chez Villet, Libraire et Commissionnaire, Paris 1822.

yazılar, yorumlar ve yalan yanlış bilgiler görülmüştür. Fransız yazarların kahir ekseriyeti, Ali Paşa hakkındaki neredeyse bütün bilgileri Pouqueville'nin altı ciltlik "*Voyage dans la Grèce*"⁹² eserinden almışlardır.⁹³

Le Collectionneur Universel adlı haftalık uluslararası dergideki habere göre; Fransız dramaturg Edmond Gondinet (1828-1888) tarafından yazılan, Ali Paşa'nın Arnavutluk'ta Suliyotlarla olan mücadelesinin konu edildiği *Libres* adlı 5 perdelik bir dram seyirci karşısında sahnelenmiştir. *Libres* hakkında geniş bir açıklama dikkatleri çekmiştir. Fransız seyirci tarafından büyük bir coşkuyla alkışlanan bu dramatik piyeste seyirciye verilen mesaj *Yunan ayaklanması haklı ve yerindedir* Ali Paşa ise bir kanlı tirandır.⁹⁴

Tepedelenli Ali Paşa ile bir başka asiyi Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa (1769-1849)'yı mukayese eden Tümamiral Jurien de la Gravière (1812-1892), Tepedelenli'nin ufku geniş olmayan, *Pirus*'un memleketinde doğmuş, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın boyuna ulaşamayan, savaşçı, vahşi bir Arnavut olarak ifade etmiştir.⁹⁵ Bir başka yazara göre hükümranlığında başkent, Yunanlılar için bir hareket sahası hatta eğitim aldıkları bir alan olmuştur. Yunanca eğitim veren okulların açılmasına, Yunanca kitapların getirilmesine ve yayımlanmasına müsaade etmiştir. Dönemin Avrupalı yazarları tabiatıyla bu olaylara dikkat çekmiş ve Ali Paşa'nın kıyafetlerinin bilhassa Mora'da Yunanlılar arasında bile yiğitlik sembolü olarak moda olduğundan bahsetmişlerdir.

Paşa, İstanbul'daki sallanan saltanat yerine bir Arnavut devleti kurmayı planlamıştır. *Yaşlı arslan* bu amaca ulaşmak için Rumları yanına almıştır. Ali Paşa

92 Yazar bu eseri beş cilt olarak belirtmektedir. Beauchamp, *age.*, s. 8; Sonra altı cilt olarak basılmıştır.

93 Ali Paşa'nın hayatı ve ölümü hakkında yazılan tarihi biyografik çalışmalar, dönemin önemli yazarlarını Pouqueville de dâhil olmak üzere birbirlerine karşı düşmanca davranışa sürüklemiştir. Beauchamp kitabında Pouqueville'den intihal yaptığı iddiasıyla bazı gazetelerde eleştirilmiştir. Söz konusu yazar eserinin ikinci baskısında Pouqueville'i ve bazı yazarları eleştirerek intihal olmadığını kendisinin de bazı kaynaklara sahip olduğunu yazarak tekzip etmek zorunda kalmıştır. Buna göre Pouqueville objektif bir değerlendirme yapamamıştır. Ali Paşa ve adamlarıyla bizzat görüşen İngiliz tarihçi/yazar Thomas Smart Hughes (1786-1847)'ün yazıları daha doğru bilgi vermiştir. Sonuçta yazara göre despotik Tiran Ali Paşa Makyavel'i okumadan tıpkı onun belirttiği gibi hükümranlığını pekiştirmek için her yolu denemiştir. Bu da onu yazmaya değer çok önemli bir tarihi şahsiyet yapmaktadır. Beauchamp, *age.*, s. iij.

94 *Le Collectionneur Universel*, 30 Novembre 1873; ve Edmond Gondinet (1828-1888)'in *Libres* adlı piyesi *Le Figaro* gazetesinde haber olarak çıkmıştır. 24 Novembre 1873; *L'Univers Illustré* adlı gazetede 29 Novembre 1873 günü sayısında bu piyes hakkında yorum yapılmıştır; Ayrıca ünlü Fransız yazar Alexandre Dumas Père (1802-1870)'in Tepedelenli hakkında *Ali Pacha* adlı bir romanı da vardır.

95 Jurien de la Gravière, *Station du Levant*, E. Plon et Cie Imprimeurs-Editeurs, Paris 1876, s. 69-71.

rakibi İsmail Bey'e 1820 yılının şubat ayında, İstanbul'da, öğleyin üç adamıyla suikast düzenleyecek kadar ileri gitmiştir. Bu davranışı sultana şikâyet edilmiş ve kendisini öldürmek üzere İsmail emir almış ve üzerine kuvvet sevk edilmiştir. İsmail askerleriyle kendisini 6 bin adamıyla Yanya'da kalesine hapseden asi paşayı kuşatmıştır. Sonuçta diğer rakip beylerin eliyle kafası kesilmiştir.⁹⁶

Alexandre Dumas gibi önemli yazarlar Paşa'nın ölümünden sonra hakkında çok sayıda yayın yapmıştır. *Crimes Célèbres* (Meşhur Cinayetler) başlıklı bir kitapta 143 sayfalık bir bölüm Mallefille imzalıyla Tepedelenli Ali Paşa'nın macera dolu hayatına ayrılmıştır. Paşa'nın Tesalya, Epir ve Yanya'da tesis ettiği hâkimiyet döneminden başlayarak ölümüne kadar olan süreçte yaşanan olaylar anlatılmıştır.⁹⁷ *Crimes Célèbres*'in bu bölümünde, Ali Paşa'nın I. Abdülhamit devrinde başlayan siyasi hareketliliği özellikle II. Mahmud döneminde sarayla yapılan yazışmaları, paşanın verilen görevleri savsaklaması, aile içindeki ilişkileri, rakipleriyle mücadelesi, hakkında söylenen dedikodular, yaptığı ticareti, topladığı adamları ve onlara tahakkümü, siyasi manevraları, yağmaladığı veya kazandığı serveti⁹⁸ ve komploları anlatılmıştır. Bilhassa paşanın ölüm şekli yani başının kesilip İstanbul'a merasimle gönderilmesi daha sonra sarayda halka ve yabancı diplomatlara günlerce teşhir edilen kellesi hayli sürükleyici bir üslupla anlatılmıştır.⁹⁹

Büyük okuyucu kitlesine yönelik olarak Eugène Sue tarafından *La Presse* gazetesinde Ali Paşa'nın hayatı *arkası yarı* şeklinde diyaloglar halinde günlük olarak tefrika edilmiştir. Burada özellikle başlıca kaynak olarak yine Pouqueville'in bilgileri kullanılarak suliyotlarla mücadelesi, aile ilişkileri, sosyal ve ticari hayatı, ironi şeklinde verilmiştir.¹⁰⁰

Fasılalarla yaklaşık altı yıl süren Yunan isyanları ve akabinde kazanılan bağımsızlık konusunda yapılan araştırmaların önemli bir kısmında Pouqueville'in anlatımlarının kalıcı etkilerini görmek mümkündür. Bundan dolayı Türkler

96 Jurien de la Gravière, *age.*, s. 69-71.

97 Dumas, Alexandre, Arnould, Fournier, Fiorentino et Mallefille, *Crimes Célèbres*, Administration de Librairie, Paris 1840, Kitabın Ali Paşa'ya ayrılan bölümü sayfa 3-146.

98 Tepedelenli Ali Paşa'nın hazinesinin bulunduğu yönünde bir haber ölümünün üzerinden 40 yıl geçtikten sonra çıkmıştır. *Le Monde Illustré*, 8 Février 1862; *La Lorgnette* adlı sanatsal faaliyetleri yayımlayan gazetenin haberine göre: İstanbul'dan gelen 24 Ocak tarihli bir yazıda Tepedelenli Paşa'nın altın, gümüş ve kıymetli taşlardan oluşan hazinesi bulunmuştur. *La Lorgnette*, 26 Janvier 1862.

99 Alexandre Dumas, Arnould, Fournier, Fiorentino et Mallefille *Crimes Célèbres*, Administration de Librairie, Paris 1840, s. 9-146.

100 *La Presse*, 1 Mars 1839.

hakkında yapılan yorumlarda öznellik dikkati çekmiş ve *filhelenizm* Fransız diplomasisinde Türk düşmanlığına dönüşmüştür.

Sonuç

François Pouqueville imparatoru Napolyon'a ithaf ettiği ilk kapsamlı eseri *Mora ve İstanbul'a Seyahat* ile *filhelen* hareketinin doğduğu XIX. yüzyılın ilk başlarında önemli etkiler yaratmıştır. Diğer koleksiyonlarında yaptığı coşkulu Yunan tasvirleri, çizdiği tomografik harita ve gravürler; topladığı arkeolojik buluntular; etnolojik bilgiler Avrupa toplumunda özellikle Fransa'da Rum isyanlarına büyük hayranlık uyandırmıştır.

Yunanistan'da Yunanistan'ı aramak için giden bunu bir onur meselesi olarak algılayan, *hellenik* ideal ve amaçlara sahip olan Pouqueville, etrafa korku ve dehşet salan güçlü bir satrap olan Tepedelenli Ali Paşa'nın yanına Napolyon'un *ajan konsülü* olarak yerleştirilmiştir. Yanya başkonsolosu olan François Pouqueville ve kendisi gibi konsül olan kardeşi Hugues Pouqueville ile birlikte diplomatik faaliyetleriyle alenen Osmanlıya karşı Rumları isyana teşvik etmekten geri durmamışlardır. Bu durum antik Yunan medeniyetini bu *kutsal beldelerde* yeniden ihya etmek ancak bilinçlenmiş Rumları sözde *Türk boyunduruğundan* kurtarmakla mümkün olacaktır.

Papazlık eğitimi alan Pouqueville, tıp, arkeoloji, coğrafya ve güzel sanatlar gibi alanlarda donanımlı bir ajan olarak, Mora ve Arnavutluk'ta yaşadığı sırada tuttuğu notlar, resmi raporlar, anekdotlar ve hatıralarında Tepedelenli Ali Paşa'nın üzerinden bütün Türkleri vahşi ve kanlı bir millet olarak gösteren öznel bir dil kullanması ancak Pouqueville'in bağnazlığıyla açıklanabilir. Nitekim daha sonra *Le Voyage* adlı eserinin ikinci baskısında bilimsel bir adım atarak *pro-türk* olmadığını *anti-osman* tarafgirliğinin fazla olduğunu itiraf etmiştir.

Öte yandan Pouqueville'in Yanya Paşa'sı için “*bölgedeki halka karşı aşırı sert ve acımasız davranışları Yunan isyanlarını beslemiş ve doğurmuştur*” şeklindeki tezi de yadsınamaz, Mutasarrıflık ve Derbentler Başbuğu gibi görevler üstlenen üç tuğ sahibi vezir Ali Paşa devletine karşı çok çeşitli sebeplerle asilik yapmış halkına da baskılar uygulamıştır. Paşa kimi zaman sultandan af dilemiş ancak sonuçta affedilmemiştir.

Ali Paşa, Yunan okullarının açılmasına, Yunanca kitapların getirilmesine ve yayımlanmasına müsaade etmiştir. Dönemin Avrupalı yazarları Ali Paşa'nın Yunan kültür mirasına sempatiyle bakmasına rağmen Yunan topraklarının bağımsızlığı fikri açıklandığında Yunanların çıkarlarına çok sert bir tepki gösterdiğini

belirtmişlerdir. Bu durum Paşa'nın Rumları, Arnavutları ve sair grupları daima kendi hegemonyası/egemenliği altında görmek istemesinden kaynaklanmıştır.

Avrupa'da özellikle Fransa'da çok konuşulan, hakkında romanlar, tiyatro piyesleri yazılan, bir süre kılık kıyafetiyle moda olan, kendisine ihtişamlı ve debdebeli bir hükümranlık alanı yaratan despotik mutasarrıf Ali Paşa önceleri Rum isyanlarını bastırırken çıkarları doğrultusunda Fransız ve İngilizlerle devletinden habersiz siyasi ilişkiler kurmaktan çekinmemiştir. Hekimliğinden de faydalandığı Pouqueville ile yakından ilgilenmiş onu kullanmaya çalışmıştır.

Üç büyük devlet, sıcak denizlere inme hayaliyle, *Grek projesini* gerçekleştirmeye kararlı bir Rusya, Doğu'nun cazibesine kapılıp orada bir imparatorluk hayali kuran Napolyon sonrasında müttefikler adına Mora'ya asker çıkaran bir Fransa, yenilmez deniz gücüne sahip bir İngiltere Akdeniz üzerinden nüfuz mücadelesi vermişlerdir. Hülasa bölgede siyasî ve politik çıkarları olan büyük güçler Rumların, ihtilâl ile alevlenen bağımsızlık taleplerini desteklemiş ve Osmanlı toprakları üzerinde, Mora'da birtakım protokollerle bağımsız bir *Yunanistan* devleti kurmuşlardır. Bu durum 1830'da Yunanistan'ı tanımak zorunda kalan Osmanlı için sonun başlangıcı olmuştur.

Kaynaklar

Gazete ve Dergiler

La Chronique des Arts et de la Curiosité, No: 19, 1878, Paris.

Le Constitutionnel, 10 Fèvrier 1822.

Le Constitutionnel, Paris, 6 Août 1828.

Correspondance de Napoléon, Tome 17, Imprimerie Impériale, 1865, Paris, (No. 13825).

Journal Officiel de la République Française, No: 312, 16 Novembre 1902.

Journal des Débats politique et littéraire, 6 Juin 1822.

Journal des Débats politique et littéraire, 23 Août 1840.

Journal des Débats politique et littéraire, 13 Juin 1854 (Edouard Laboulaye)

Journal des Débats politique et littéraire, 15 Novembre 1902.

Le Monde Illustré, 8 Fèvrier 1862.

Lorgnette, 26 Janvier 1862.

Le Figaro, 13 Décembre 1913.

Revue de l'Histoire des Colonies Française, Juillet, 1921.

La Presse, 1 Mars 1839.

Araştırma Eserler

Arıkan, Zeki, "1821Ayvalık İsyam", *Belleten*, C LII, S. 203, 1988, s. 571-601.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınevi (1789-1914), İstanbul 2010.

Beauchamp, Alphonse, *Vie d'Ali Pacha, visir de Janina, surnommé Aslan ou le Lion*, Chez Villet, Libraire et Commissionnaire, Paris 1822.

Bénoit, Philippe, *Réponse, Discours*, Lyon 1927.

Berchet, Jean-Claude, *Le Voyage en Orient*, Anthologie des Voyageurs Français Dans Le Levant au XIX^e Siècles, Robert Laffont, Paris 1985.

Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, yay. haz. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Beydilli, Kemal, “Tepedelenli Ali Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C 40, 2011s. 476-479..

Beydilli, Kemal, “Pazvandoğlu Osman” *İslam Ansiklopedisi*, C 34, İstanbul 2007.

Bignon, Louis, *Histoire de France sous Napoléon: deuxième époque, depuis la paix de Tilsitt, en 1807, jusqu'en 1812*. Tome 7, Chez Firmin Didot Frères Libraires, Paris 1838.

Danişmend, İsmail Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

L. Damin, *La paix de Tilsitt*, ode à Sa Majesté l'empereur des Français, roi d'Italie et protecteur de la Confédération du Rhin, Paris 1809.

Driault, Edouard, *Napoléon'un Şark Siyaseti Selim-i Sâlis, Napoléon, Sébastiani ve Gardane*, (Mütercim: Köprülüzâde M. Fuad, Çeviriyazı: Selma Günaydın), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

Driault, Edouard et Michel Lhéritier, *Histoire Diplomatique de la Grèce de 1821 à Nos Jours*, Tome Premier, Les Presses Universitaires de France, Paris 1925.

Dufau, Pierre-Armand, *Du Partage de la Turquie d'Europe entre La Russe, l'Autriche, l'Angleterre et les Grecs sous la Méditation de le France*, Chanson, Paris 1822,

Dumas, Alexandre, Arnould, Fournier, Fiorentino et Mallefille, *Crimes Célèbres*, Administration de Librairie, Paris 1840.

Duplantis, J.N.B. *Vie de Karabet Manouc-oglou*, Firmin Didot, Paris 1828.

Gravière, Jurien de la, *La Station du Levant*, E. Plon et Cie Imprimeurs-Editeurs, Paris 1876.

İldem, Arzu Etensel, *Fransız Gezinlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar*, Boyut Kitapları, 2000, İstanbul.

Jorga, Nicolea, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeditepe Yay., İstanbul 2005.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.

Orhan Koloğlu, “Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* (Ankara, 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler), yay. haz. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1999, s. 127-135.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

Lovinesco, Eugène, *Les Voyageurs Français en Grèce au XIX. Siècle*, Librairie Ancienne, Paris 1909.

Sezer, Hamiyet, "Tepedelenli Ali Paşa'nın Oğulları" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü *Tarih Araştırmaları Dergisi* 1995, XVII/28, Ankara 1996, s.155-164.

Sezer, Hamiyet, *Bir Osmanlı Valisinin Hazin Sonu Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul 2017.

Soysal, İsmail, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasî Münasebetleri (1789-1802)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

Potel, Adolphe, *Aperçu Historique des Affaires d'Orient*, Ernest Torin Editeur, Paris 1889.

Pouqueville, François-Charles-Hugues-Laurent, *Voyage Dans la Grèce*, Tome I, Chez Firmin Didot père et fils, Paris 1820.

Pouqueville, François-Charles-Hugues-Laurent, *Histoire de la Régénération de la Grèce*, Tome I, Chez Firmin Didot père et fils, Paris 1824.

Pouqueville, *Croquis de la région comprise entre Parga et Souli et Paramythia*. Bibliothèque Nationale Française Dep. Carte et Plan. Registre C ; 06711-34.

Şerafettin Turan, "1829 Edirne Antlaşması", Ankara Üniversitesi *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1951, C. 9, S. 1. 2, s. 111-151.

Uygur, Fatma, *XIX. Yüzyıl Fransız Seyyahı ve Diplomatı Edouard Antoine Thouvenel'e Göre Osmanlı Devleti*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara 2015.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Arşiv Vesikalarına göre Yedi Ada Cumhuriyeti" *Bellekten*, C 1, S. 3-4, Temmuz 1937.

Web

<http://www.canalacademie.com/ida6988-Le-voyage-en-Grece-de-Francois-Pouqueville-de-l-Academie-des-inscriptions-et-belles-lettres.html> (3. 5. 2018)

